

СЕМАНТИЧНИЙ ПРЕДИКАТ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ПОРІВНЯННЯ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена характеристиці предикатів із семантикою порівняння у поетичному тексті Т. Шевченка. З'ясовуються особливості конструкцій з ними як засобів вираження емоційно-оцінних характеристик суб'єкта.

Ключові слова: предикат, порівняння, транспозиція, предикативна синтаксема.

Нерозривний та постійний зв'язок мови з життям і діяльністю суспільства виражається в тому, що всі процеси, які властиві йому, динамічно та багатогранно відбиваються в мові. Так як відношення подібності, порівняння пронизують унаслідок своєї універсальності всі сфери життя та діяльності суспільства, вони займають одне з важливих місць у мисленні людини, а отже, у мові.

Порівняння як категорія мовного плану, мовної системи дотепер ще недостатньо вивчена, хоча до цієї проблеми зверталися дослідники української мови, зокрема Іван Огієнко, Василь Сімович та ін. Ще з 50-х рр. ХХ ст. в україністиці здійснено низку вагомих наукових досліджень, присвячених мовним засобам порівняння. Формально-граматичній природі порівняльних конструкцій присвячена монографія І.Кучеренка «Порівняльні конструкції мови у світлі граматики». Структурно-семантичний опис складнопідрядних порівняльних речень здійснено в дисертації М.Заборної. Типи складнопідрядних речень із підрядними прикомпаративними, які вводяться сполучником ніж / як (у значенні ніж), проаналізовані В.Мараховською. Функціонально-семантичний опис категорії порівняння знаходимо у дисертаціях Г.Довженко, М.Вихристюк, Н.Шаповалової, автори яких простежили семантико-синтаксичну та комунікативну природу порівнянь. Порівняльні конструкції у межах простого речення проаналізовано в дисертації Л.Прокопчук, розглянуто семантичні типи порівнянь залежно від сполучувальних можливостей компонентів порівняльної конструкції. Порівняння як стилістичний компонент художнього тексту стало об'єктом дослідження Л.Голоух. Однак до тепер відсутнє комплексне дослідження категорій порівняння, як і структурно-граматичних типів (видів) порівняльних одиниць, як членів речення і предикативних компонентів складних речень та їхніх функціональних особливостей. Не вивчено трансформаційних процесів у системі порівняльних одиниць сучасної української мови. Найбільш дискусійним у цьому зв'язку залишається питання про порівняльні конструкції, у яких об'єктом порівняння виступає називний відмінок іменників чи інших субстантивованих слів із залежними словами чи без них.

Як відомо, формально-граматичну структуру речення становлять синтаксичні зв'язки і виділювані на їх основі члени речення. Речення як основна синтаксична одиниця тісно пов'язана з мінімальними семантико-синтаксичними елементами – синтаксемами, що виокремлюються на основі семантико-синтаксичних відношень і характеризуються зовнішнім спрямуванням на відображення зв'язків предметами і явищами реальної дійсності. Синтаксеми як мінімальні одиниці входять у певні семантико-синтаксичні відношення в реченні, з-поміж яких, центральною синтаксемою є предикатна. Порівняльний зворот у позиції предиката властивий розмовному мовленню.

Порівняння пізнавальне, гносеологічне, яким ішло і йде людство, пізнаючи світ, образно-художнє у художньому тексті, що слугує глибшому емоційнішому розкриттю сутності, явищ, подій на основі вираження на основі представлення його як предикативної ознаки суб'єкта.

Світ поезії Тараса Шевченка – бездонне озеро смислів, значень, ідей, емоцій та почуттів. Іван Огієнко зазначав: «Шевченко перший з нас глибоко зрозумів вагу літературної мови в письменстві, й тому творив її, пильнуючи, щоб вона була найкращою» [1, 140]. Поет збагатив виражальними можливостями українську народну мову, у якій відтворилися людські почуття, національні цінності.

Мовний аспект ідіостилю Тараса Шевченка завжди привертав і нині привертає увагу дослідників. Зокрема актуальним є дослідження його синтаксису.

У статті поставлено за мету з'ясувати особливості предикативної синтаксеми із семантикою порівняння на матеріалі поетичного тексту Тараса Шевченка.

Конструкції, організовані предикатами порівняння за своєю семантикою зближаються зі складними реченнями, оскільки назва кожного з подій може бути представлена у вигляді пропозиції.

У сучасних граматичних дослідженнях речення трактують як багатоаспектну мовну одиницю, яку можна вивчати з погляду її формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної організації. Із семантико-синтаксичного погляду предикат – центральна синтаксема, від валентності якої залежить кількісно-якісний склад речення. Тому його характеристика становить важливу ланку у вивченні семантико-синтаксичної організації речення.

Складність дослідження предиката зумовлена його рівневою організацією, оскільки значення цієї одиниці формується сукупністю ознак – граматичних, лексичних, а також словотвірних. Тому її аналіз вимагає комплексного підходу з урахуванням ознак кожного мовногорівня.

Предикат спроможний «програмувати» як семантичну структуру (елементарного) речення, так і модифікувати цю структуру, приєднуючи до себе згорнуті, номіналізовані предикати інших неелементарних речень.

У широкому розумінні порівняння як операція свідомості є підґрунтям метафори, символу. Е. Сепір уважав порівняння найдавнішим видом інтелектуальної діяльності людини, яка навіть передувала рахунку. М. Фуко розглядав порівняння як найбільш прихований елемент, який визначає форму пізнання й гарантує багатство його змісту. О. Потебня, І. Сеченов досліджували психологічне підґрунтя порівняння.

На думку О. Селіванової, порівняння – це стилістична фігура, представлена різними синтаксичними конструкціями, що відображають мисленнєву операцію поєднання двох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогій між ними [2, 475].

Трактування порівняння як тропа, полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього за допомогою компаративної зв'язки.

Порівняльні відношення передають сполучники як, мов, немов, наче, буцім, ніби та ін. (*«Блукай та їж недолі хліб і вмри, Як гордий флоренцієць, у вигнанні» – Ю. Клен*) або предиката – подібний, схожий, нагадує, здається та ін. (*«На людське серце свічка є подібна» – Б.-І. Антонич*).

Своєю рухливою синтаксичною структурою, розширенням часового та просторового аспектів (минуле та майбутнє) порівняння різняться від метафори, де неприпустимі обставини часу та місця, – лаконічної образної формули, що займає у реченні позицію предиката. Подеколи у порівнянні опускаються сполучники, що зближує його з метафорою: *«Книги – морська глибина» (І. Франко)*. У художніх текстах уживані порівняння у формі придієслівного орудного відмінка: *«Криштал, криштал... і золоті ворота / Горять на сонці дорогим вознем» (О. Зуєвський)*[4, 15].

Порівняння – один із найвиразніших засобів художньої мови, дзеркало світобачення Тараса Шевченка. Митець прагне знайти кращі образи-порівняння на виявлення зв'язків між явищами, речами, фактами.

Порівняння у поетичному тексті Тараса Шевченка мають різне граматичне вираження: однослівне, порівняльний зворот, порівняння у складі речення як предикативна синтаксема, що виражає порівняльні відношення та у складнопідрядному як підрядна частина. Унаслідок трансформаційних процесів порівняльні звороти можуть виступати у функції предикатів. Порівняння-члени речення за структурою умовно поділяють на безсполучникові й сполучникові, хоча при цьому в деяких типах порівнянь-членів речення спостерігається транспозиція сполучників у частки, напр.: *...«Серце в'яне, нудить світом, Як пташка без волі» (Шевченко, 23)*

У структурі речення предикат – порівняння за своїм функціональним навантаженням виступає як безсполучникове або сполучникове:

*Батько, мати – чужі люде,
Тяжко з ними жити! (Шевченко, 30);*

*У багатих ростуть діти –
Верби при долині;
А у вдови одним одно,
Та й те, як билина (Шевченко, 200);*

*Де ж ділася
Медвежа натура?
Мов кошеня, такий чудний. (219)*

Порівняльні звороти зі сполучником як, що функціонує як вторинний, уточнювальний предикат:

*Ні батька, ні неньки,
Одна, як та пташка в далекім краю (Шевченко, 16);
«Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі» (Шевченко, 23);*

Порівняння з модальними частками ніби, мов, що вказують на ірреальність подій, характеристику персонажів:

*Козак їде, ніби старець,
То, бач, ради страху,
Щоб ляхи або татаре
Часом не спіткали» (Шевченко, 246);
А жид із надвору,
Мов скажений, вибігає*

З сокирою! Горе! (Шевченко, 454).

Однослівні предикати – порівняння з часткою як:

І світ божий як великдень,

І люди як люди(Шевченко, 24).

Такі утворення виражають тотожність окремого явища, події, факту з еталоном – зіставлення з окремим явищем, подією, поведінкою окремих осіб.

У творчості Тараса Шевченка предикати порівняння передають український колорит через призму художнього символічного світобачення поета:

А без долі біле личко –

Як квітка на полі:

Пече сонце, гоїда вітер,

Рве всякий по волі (Шевченко, 31)

Одна його доля – чорні бровенята,

Та й тих люде заздри не дають носити (Шевченко, 41)

Порівняння - предикати завдяки рухливості лексичної семантики, зокрема процесівфразеологізації виступають у Тараса Шевченка як усталені звороти, фразеологізми:

Вона все ходить, з уст ні пара (Шевченко, 16);

Зареготався, розігнався – Та в дуб головою! (Шевченко, 19);

В усіх доля мати.

А у вдови один син,

Та й той якраз під аришин (Шевченко, 201).

Ото дочка, а то батько –

Чортова кишеня (Шевченко, 77).

Одне з важливих місць у реальному світі, а отже, й у мові займає встановлення подібності об'єктів, представлене на основі порівняння тих чи тих ознак. Порівняння може бути закладено в семантиці предиката:

Для Тараса Шевченка характерно конструкції з нагромадженням предикатів на основі прихованого порівняння за інтенсивністю вияву ознаки:

Дніпр широкий – море,

Степ і степ, ревуть пороги,

І могили – гори, –

Там родилась, гарцювала

Козацькая воля (Шевченко, 51);

Сироти остались.

В сльозах росли, та й виростили;

Замучені руки

Розв'язались – і кров за кров,

І муки за муки! (Шевченко, 104).

Цікаві порівняння, виражені приховано на основі протиставлення семантики суб'єкта і предиката:

І ви, молдовани,

Тепер ви не пани;

Ваші господарі –

Наймити татарам,

Турецьким султанам.

В кайданах, в кайданах!(Шевченко, 89)

Предикат із семантикою порівняння може приєднуватися до попереднього іменного предиката:

Діждалася вдова долі,

Зросту того сина.

І письменний, і вродливий –

Квіточка дитина! (Шевченко, 200)

У «Кобзарі» предикат-порівняння іноді відокремлений комою:

Не спалося, – а ніч, як море

(Хоч діялося не восени),

Так у неволі (Шевченко, 338).

Поет частіше звертається до порівняльного звороту, як уточнювала семантики дієслівного предиката, але можливі і конструкції у яких не дієслово виражає зміст предиката, а порівняльний зворот, який його уточнює. Тобто предикат без порівняльної функції уточнюється порівняльним зворотом:

[Явір]

*Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився (Шевченко, 571).*

Загалом Тарас Шевченко використовував традиційні порівняння, але більша частина їх – це оригінальні конструкції, де об'єкт і суб'єкт виражають індивідуально-авторське світосприйняття поета.

Отже, порівняння у функції предиката у поетичному тексті Тараса Шевченка виражають не тільки оцінні (позитивні і негативні) ознаки, що характеризують суб'єкт, а й психологічні емоційні смисли. Тобто семантика синтаксична базується на використанні не тільки художніх тропів, а й на внутрішній організації структури речень простого з порівняльним предикатом, простого ускладненого, порівняльним зворотом, складнопідрядного з підрядною порівняльною частиною та конструкцій із прихованим порівнянням на основі протиставлення семантики двох і більше предикатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик / Іван Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
3. Шевченко Т. Г. Кобзар / вступ. ст. О. Гончара. Приміт. Л. Кодацької / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1985. – 640 с.
4. Яблуновська Г. В. Основи теорії літератури / Г. В. Яблуновська. – Миколаїв, 2009. – 135 с.

Статья посвящена характеристике предикатов с семантикой сравнения в поэтическом тексте Т. Шевченко. Выясняются особенности конструкций с ними как средств выражения эмоционально-оценочных характеристик субъекта.

Ключевые слова: предикат, сравнение, транспозиция, предикативная синтаксема.

The article is devoted to the characteristics of the predicates with semantics of comparison in T. Shevchenko's poetic text. Author analyzed features of the structures with them as a means of expressing emotional and evaluative characteristics of the subject.

Keywords: predicate, comparison, transposition, predicative syntaxeme.

УДК 811.161.2'38

Л.В. Підкамінна

ПЕРИФРАЗ ЯК ЗАСІБ ОБРАЗНОЇ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ У ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

У статті проаналізовано структурно-семантичні та функціонально-стилістичні особливості перифразів у поезії Т.Г.Шевченка, виявлено їхні естетико-образні характеристики та механізми творення, виокремлено та досліджено основні тематичні групи, у межах яких відбувається перефразування.

Ключові слова: перифраз, вторинна номінація, індивідуалізація, поезія, семантичний еквівалент, стилістичні функції.

Специфіка індивідуально-образного розуміння дійсності обов'язково позначається на принципах добору художньо-виражальних засобів, необхідних для втілення авторського задуму, тому на сучасному етапі розвитку мовознавства актуальним є вивчення стилістичних засобів поетичної мови через призму ідіолекту письменника. У цьому плані значний інтерес має поетична мовотворчість Т.Г. Шевченка – неперевершеного майстра слова, який, збагативши українську літературу новими темами та ідеями, став новатором і в пошуках словесно-виражальних форм та засобів. Одним із важливих образних засобів у Шевченковій поезії є перифраз – образно-переносне і описове найменування предметів, явищ, істот, осіб тощо [9, 435].

Перифрази були об'єктом зацікавлень багатьох мовознавців: Ш.Баллі, В.В.Виноградова, І.Р.Гальперіна, Л.К.Жулинської, О.М.Кожина, М.М.Кожиної, П.І.Колосова, А.І.Новикова, Л.М.Синельникової, В.П.Уткіної та інших. В українській лінгвістиці питанням вивчення перифразів присвячені роботи А.П.Коваль, М.П.Коломієць, М.М.Пилинського, О.Д.Пономаріва, О.О. Потебні, Є.С.Регушевського, Н.М.Сологуб тощо. У мовотворчості Т.Г. Шевченка перифрази досліджували А.К.Мойсієнко, В.М. Русанівський, С.А.Січкара. Однак неоднозначність у інтерпретації перифраза (як номінативної або стилістичної одиниці), невизначеність його категорійних та структурних особливостей (І.Р.Гальперін, І.Ю.Кобилянський, О.М.Кожин, Д.Е.Розенталь вважають, що найменшою одиницею, за допомоги якої може виражатися перифраз, є словосполучення, а Н.М.Сологуб, Є.С.Регушевський схиляються до думки, що перифраз може бути виражений як словосполученням, так і словом, а іноді й цілим реченням), відсутність комплексного аналізу образних, функціональних та структурних особливостей перифразів у поетичному доробку Т.Г.Шевченка зумовлюють потребу в подальших дослідженнях.

Мета статті – дослідження ролі перифразів у процесах індивідуалізації образів ліричних персонажів у поетичній мовотворчості Т.Г.Шевченка, аналіз структурно-семантичних та функціонально-стилістичних